

АКСІОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ В ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ДЗЮБИ

Олена Рижко

*доцент кафедри журналістики Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету, канд. філол. наук, м. Київ*

Проаналізовано ціннісні домінанти в системі аксіологічних координат публіцистики Івана Дзюби, оскільки тексти знаного літературознавця й публіциста, регулярно оприлюднювані в ЗМІ, не лише набувають розголосу, а й спричиняють гострі дискусії, впливаючи на формування ціннісних парадигм у сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: аксіологічна домінанта, ціннісна парадигма, носій цінності, засоби масової інформації.

In the article the value dominants are analyzed on the sample of the system of axiological coordinates of Ivan Dziuba's publications; texts of known literary scholar and journalist, which are regularly published in the mass-media, are not only gain publicity, but also cause great debate, influencing the formation of value paradigms in contemporary Ukrainian society.

Keywords: axiological dominant, value paradigm, the carrier value, mass-media.

Проанализированы ценностные доминанты в системе аксиологических координат публицистики Ивана Дзюбы, поскольку тексты известного литературоведа и публициста регулярно печатаются в СМИ и не только получают огласку, но и вызывают острые дискуссии, влияя на формирование ценностных парадигм в современном украинском обществе.

Ключевые слова: аксиологическая доминанта, ценностная парадигма, носитель ценности, средства массовой информации.

Кризові процеси, крім іншого, супроводжуються не просто посиленням інтересу до аксіологічних проблем, а й переоцінкою цінностей, зміною ціннісних орієнтацій, опредмеченням трансформованих цінностей у нових кодексах. Суспільство, яке прагне бути й розвиватися, потребує дороговказів. «Життя суспільства багато в чому залежить від панівного світогляду, від того, які

переконання й ідеали сповідує освічена частина суспільства, що вважає найбільшою цінністю на шкалі всієї ієрархії цінностей» [5, с. 12]. Отож ієрархії цінностей набувають особливої ваги. І то не тільки виписані в підручниках із філософії, аксіології, соціології, педагогіки (тут, до прикладу, слід згадати досить ґрунтовно розроблений «Кодекс цінностей сучасного українського виховання і розвитку», який запропонував О. Вишневський [1]), тощо, а й презентовані через медійні канали. Оскільки сучасні ЗМІ всюдиусщі, а вплив їхній незаперечний, невідворотний і часто — деструктивний, зокрема через «нагнітання мороку» (тенденційне формування порядку денного, коли свідомий добір лише негативних новин — катастрофи та скандали продаються краще — призводить не тільки до спотворення відображення реальності, а й до поглиблення депресивних настроїв у суспільстві), інформаційний шум, відволікання уваги на псевдоподії та ін. без урахування того, що «систематичне формулювання мізерного порядку денного вичерпує мобілізаційний та інтелектуальний потенціал держави, а також знижує поріг емоційного та морального світосприйняття», що «призводить до тотальної апатії, дискредитації дії як такої, заморожує інноваційні пошуки» [6, с. 9], тобто до нівелювання суспільного розвитку в теперішньому й унеможливлення його в майбутньому. Таким чином, аксіологія засобів масової інформації, з огляду на їхні можливості стабілізувати чи дестабілізувати світові спільноти, набуває особливої ваги.

Окремі аспекти аксіології мас-медіа, зокрема й репрезентації цінностей у масовій комунікації, досліджують вітчизняні вчені А. Башук, В. Владимиров, О. Гриценко, Н. Зражевська, В. Іванов, С. Квіт, В. Корнєєв, Н. Костенко, О. Кузнецова, Т. Кузнецова, В. Лизанчук, Й. Лось, Б. Потятиник, Т. Приступенко, В. Різун, К. Серажим, О. Сербенська, Ю. Фінклер, Н. Шумарова. Зокрема, Т. Кузнецова слушно наголошує, що «значний інтерес до аксіологічних проблем ЗМК зумовлений трансформацією ціннісної системи соціуму в умовах інтенсивних глобалізаційних процесів та значною роллю мас-медіа у визначенні його ціннісних пріоритетів» [4, с. 1].

Якщо ж говорити про контекст загальноєвропейський, то слід згадати насамперед науковців, які досліджують проблему взаємозв'язків моральних цінностей та ЗМІ: С. Коен, С. Холл, К. Тестер, Ю. Габермас, Н. Стівенсон, А. Капто.

Та все ж аксіологія мас-медіа зостається недостатньо розробленим напрямом. Адже для розв'язання наукової проблеми потрібно знайти відповіді на питання: до чого ж усе-таки закликають сучасні українські ЗМІ? Яку піраміду цінностей вибудовують? Якою є ціннісна логіка сучасних українських ЗМІ як соціального інституту? Які цінності регулюють сучасну журналістику? Якими нормами забезпечується реалізація цих цінностей? Яку роль відіграли (і відіграють) ЗМІ у процесах фінансизації, що «проявила себе як негативний соціогуманітарний процес вкорінення фінансових мотивів поведінки, фінансових цінностей, що трансформують базові цінності [нагадаємо, що засадничо до базових або ключових цінностей зараховують свободу, співпричетність, благо, користь, добро, істину, правду, творчість, красу, святе, мудрість, гармонію. — *О. Р.*] особистості» і, як наслідок, результатом її стало «формування інституту «життя не за кошти, а в кредит» [6, с. 75] (тобто експансія «суспільства споживання»)»? Тому дослідження окресленої проблеми є *актуальним*. Так само актуальним є й осмислення публіцистичного доробку І. Дзюби з точки зору акцентованих ним аксіологічних домінант, оскільки тексти знаного літературознавця й публіциста, регулярно оприлюднювані в ЗМІ, не лише набувають розголосу, а й спричинюють гострі дискусії, впливаючи на формування ціннісних парадигм у сучасному українському суспільстві.

Тож *метою* цієї статті є спроба виокремити аксіологічні домінанти в публіцистичних виступах І. Дзюби. Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати такі *завдання*: 1) проаналізувати медійні виступи публіциста; 2) виділити ціннісні домінанти, на яких акцентує увагу І. Дзюба. *Об'єктом* дослідження є публіцистичні виступи І. Дзюби. *Предметом* — аксіологічні домінанти, які пропонує І. Дзюба сучасним українцям. Наукова *новизна* полягає в тому, що в статті вперше розглядаються медійні виступи І. Дзюби з точки зору аксіологічного впливу на суспільство.

Аналіз публіцистичних виступів І. Дзюби дає підстави стверджувати, що Іван Михайлович зосереджує свою увагу переважно на суспільних цінностях (societal values), зокрема на національних і громадянських. Як приклад розглянемо матеріал «Україна в пошуках нової ідентичності» [2].

По суті, І. Дзюба в згаданому матеріалі аналізує різні аспекти ідентичності (історичний, політичний, територіальний, мовний, культурний) українців, виходячи з розуміння самого поняття як інтегрального, багатоаспектного і водночас змінного, динамічного [2, с. 17]. Аналіз, окрім іншого, ґрунтується на осмисленні засадничих носіїв цінностей. Звернімось до основних (представимо носіїв цінностей і розуміння їх публіцистом).

1. *Державна незалежність України*. До прикмет зі знаком «—» зараховано: а) хибне стереотипне уявлення про незалежність як «результат щасливого збігу історичних обставин» [2, с. 26]; б) неврахування «розузгодження соціальних і національних сподівань народу» [2, с. 26]; в) експансію «нагромадженої за минулі десятиліття «негативної якості» суспільства і людини: корумпованості, здирництва, продажності, безвідповідальності, хабарництва, хамства, розперезаності та ін. як компенсації за рабський послух» [2, с. 26-27]; г) стереотипне твердження щодо наявності найкращих стартових можливостей розвитку, якими Україна не змогла скористатися [2, с. 27]; г) «глибока деукраїнізованість, знекоріненість — емоційна, культурна, світоглядна — більшої частини керівного [...] корпусу» [2, с. 27-28]. Знак «+» містять такі ознаки: а) саме існування держави як незалежної; б) утвердження Української держави (на відміну від утвердження «старих» демократій) мирним шляхом — «винятково демократичними засобами» [2, с. 28]. Амбівалентною трактується побудова держави за умов глобалізації, що стає причиною «всіляких зовнішніх впливів і втручань, нерідко гостро деструктивних щодо процесу державотворення» [2, с. 28].

2. *Самоназва*. Тут увагу зацентровано на загально визнаності етноніма «українець» і на фіксації тенденції до «набуття маркером «українець» також і значення політичного громадянства» [2, с. 29]. А також усвідомлення назви «Україна» «незаперечним

символом ідентичності для абсолютної більшості її населення, незалежно від національності» [2, с. 29].

3. *Державні символи*. І. Дзюба наголошує, що прапор, гімн і герб пройшли шлях від ідеологічного та психологічного спротиву значної частини населення до загального визнання. Тут же публіцист вдало підкреслив значення «твердої державної волі» за умов її раціональної мотивації та врахування тенденції історичного розвитку [2, с. 29].

4. *Цілісність території*. Публіцист зазначає, що, незважаючи на великі регіональні відмінності, територіальна ідентичність України «в її нинішніх міжнародно визнаних кордонах [...] органічно сприйнята абсолютною більшістю громадян України всіх національностей» [2, с. 31].

5. *Історична пам'ять*. Названо Чорнобильську катастрофу та проголошення незалежності як історичні події, що «створили поле глибоких переживань, які об'єднали всіх громадян України» [2, с. 31-32]. Увагу зосереджено на певній втраті пам'яті про голодомор — винищенні українського селянства; вибіркового підходу до історичних фактів; неоднозначності оцінок історичних постатей. Наголошено, що, незважаючи на посилення інтересу українців до історії своєї країни, «чимала частина населення все ще залишається байдужою до історичних знань, і влада стереотипів та імперських і радянських міфів звужується дуже поволі — особливо серед старших поколінь» [2, с. 33]. До речі, тут слід згадати ще одну небезпеку. Якщо старше покоління поволі сприймає зміни щодо нового ціннісного навантаження історичних категорій, що мають стати маркерами масового українського самоусвідомлення, то молодь (школярі та студенти) втрачають інтерес до історії взагалі. Можливо, одна з причин у тому, що в школі замість виховання історичної пам'яті готують до тестування з історії. Це сумний приклад того, як раціональна ідея (зовнішнє незалежне оцінювання) не лише профанується, а й стає деструктивним чинником у формуванні світогляду дітей і молоді.

6. *Культура політичних стосунків*. Український політикум неодноразово ставав предметом роздумів і гострих публіцистичних

виступів І. Дзюби. В аналізованій праці публіцист акцентує увагу на таких характеристиках окресленої цінності: а) незалежність як стабільний знак політичної ідентичності попри намагання «антиукраїнських жнивварів» [2, с. 33]; б) європейський вибір як політичний ідентитет — «інтеграція в європейські структури, але на основі збереження власного обличчя і обстоювання власних інтересів» [2, с. 33]; в) болісне реагування активної частини українства на силовий тиск супердержав — Росії та США; г) зменшення загрози «політичної дезінтеграції по лінії «Схід-Захід» [2, с. 33]; г) поява ідей «галицької автономії» як «неадекватна реакція на інерцію мовного зросійщення, на експансію російського маскульту» [2, с. 33]. Останнє І. Дзюба вважає найбільшою загрозою українській ідентичності. До речі, якщо тут публіцист виділяє позитивні й негативні ознаки аналізованого явища, то зі статті «Порнократія на марші» (вперше опублікована 11-17 березня 2006 р. у «Дзеркалі тижня») [3] отримуємо, по суті, чіткий перелік антицінностей: утвердження порнократії — влади безстидства; визволення від внутрішніх стримів [3, с. 17] — тобто відмова від будь-яких розумних самообмежень і поринання у гіпертрофований гедонізм; азарт запозичуваного брудодійства [3, с. 18] — викривлення сприйняття, відмова від критичного мислення і почасти — від здорового глузду; соціально-етична деградація суспільства (розвал побутової моралі, втрата «соціальної совісті та соціального стиду» [3, с. 18] — тобто нівеляція соціальної гармонії; саме ці аспекти докладніше висвітлені в публікації «Ризикована тема — суспільна етика» [2, с. 97-102]); збайдужіння громадської думки до перманентних драм співвітчизників і малоприваблива роль ЗМІ в окресленому процесі [3, с. 18-19]; «депутатська недоторканність» як вияв морально-політичної хвороби [3, с. 20]; невміння політичних сил консолідуватися ані взагалі, ані перед лицем зовнішньої загрози [3, с. 21-22]; відверта українофобія частини політикуму; мовна демагогія [3, с. 22-28].

7. *Повага до національно-культурних вартостей.* Саме існування окресленої цінності в Україні визначають не лише глобальні виклики людству ХХІ ст. загалом, як-то ламання традиційних

поведінкових установок, банкрутство багатьох світоглядів і гуманістичних ілюзій, масштабні ротації людських мас, ідей, культурні й антикультурні цінності, поведінкові стереотипи, страхітливі технологічні прориви в сліпі кути людського розвитку, ціннісний нігілізм, що набирає значення симптому соціальної патології [2, с. 34], а й розлогий комплекс проблем, що тягнуться від XVII ст. Виходячи з усвідомлення залежності розвитку культури від загального духовного тону суспільства, І. Дзюба зосереджує увагу на таких гостро негативних оцінках стану культури: а) «українська культура й мова мають утверджуватися серед обставин глибокої моральної і поведінкової деградації суспільства. Механізми підтримки їх не сформовані; натомість серед значної частини людності панують байдужість або неприйняття, що нерідко переходять в агресивну ворожість і зарозумілий цинізм» [2, с. 35]; б) «значна частина засобів масової інформації працює на пониження морального рівня і примітивізацію запитів та смаків людності. І безсоромно паразитує на національній несформованості, на глибокій зрусифікованості суспільства, нагнітаючи шалену кампанію компрометації української культури і українства взагалі» [2, с. 35]. Водночас позитивами вважає: а) політичну і творчу свободу як чинники інтенсивності художньої творчості; б) широту міжнародних контактів; в) збереження ефективної системи мистецького навчання; г) збереження й розвиток народного мистецтва; г) існування «незримої спільноти людей, жертвовно відданих національній культурі» [2, с. 36].

8. *Повага до національно-культурних вартостей інших народів.* Для І. Дзюби зміст цієї цінності розкривається насамперед через усвідомлення України як держави багатонаціональної. Тому, обстоюючи інтереси українців, наприклад, закликаючи до створення продуманої системи заохочень і підтримки української національної продукції, розумного протекціонізму, він водночас наголошує, що такі заходи не можуть порушувати інтереси людей інших національностей: «Таке ж заохочення мають діставати і культури малих національних груп, що живуть на території України: греків, болгар, молдаван, вірмен, угорців та ін., кримськотатарського народу» [2, с. 36].

Цікавими, до речі, є його міркування щодо консолідуючої ідеї українства, висловленими у співдповіді «Спільними зусиллями створимо новий образ України» на I Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1992 року. Припускаючи, що формування нової якості української нації можливе на принципі державності, а не етнічності, він підкреслює: «Така Українська національна держава дотримуватиметься принципу національного інтересу та національних пріоритетів у державному, а не етнічному значенні — як це властиво сучасним розвинутих демократичним державам» [2, с. 16].

9. *Повага до української мови.* І. Дзюба аргументовано обстоює розуміння «фундаментальної цінності мови як основи самоідентифікації людини і народу», оскільки саме в мові «концентрується сама сутність людського буття людини, історичного буття народу»; а також підкреслює, що саме ця засаднича властивість мови породжує «її провокативну роль у конфліктах самостверджень на особистісному рівні та на рівні національних спільнот» [2, с. 38]. Оцінюючи мовну ситуацію в Україні, публіцист акцентує увагу на таких аспектах: а) незважаючи на те, що українська мова «може повноцінно розвиватися лише в Україні», вона «не є повноприсутньою в суспільному житті», оскільки «переважною в багатьох сферах життя є російська мова, російська культура [...] у специфічній редукованості запозичення» [2, с. 39]; б) така реальність не влаштовує багато українців і «суперечить самій ідеї української держави», адже спроможна спричинити зникнення мовно-культурної ідентичності, що призведе до зникнення нації [2, с. 40]; в) враховуючи складність політичної, соціально-економічної та культурної ситуації, «державна мовна політика має поєднувати цілеспрямованість і рішучість із розсудливістю, тактовністю і навіть обережністю в засобах» [2, с. 40]; г) шалений спротив внутрішніх і зовнішніх політичних сил навіть щодо обережних кроків у «бік розширення сфери функціонування української мови» [2, с. 42]; г) перенасиченість мовно-культурної сфери політичними й ідеологічними спекуляціями; д) змішування понять «рідна мова» і «мова повсякденного вжитку»; е) нерозрізнення «іманентного культурного білінгвізму та ідеологічно запрограмованою двомовністю радянського типу,

якій призначалася роль перехідного етапу до тріумфальної одномовності» [2, с. 43-44]; е) демагогія навколо «національних меншин» в Україні через нерозрізнення субдомінантних національних груп і «вельми умовної національної меншини, яка насправді домінує у мовній сфері завдяки позиціям, здобутим у результаті жорстокої русифікації України в Російській імперії і в СРСР» [2, с. 44]; ж) гостра потреба емансипації української мови як «ключ до цілковитої нормалізації мовної ситуації в Україні» [2, с. 45].

10. *Прагнення побудувати справедливий державний устрій.* Зміст означеної цінності розкривається через розуміння публіцистом майбутнього розвитку України. За І. Дзюбою, з погляду суспільно-політичного устрою — це має бути «демократія європейського зразка, з урахуванням особливостей українського суспільства» [2, с. 45]; в соціально-економічному плані — держава з соціально орієнтованою ринковою економікою; з поглядів соціокультурного, етнокультурного, мовного — «утворення модерної української політичної нації навколо етнокультурної домінанти корінного етносу» [2, с. 46].

Отже, у висновку слід зазначити, що:

1) у публіцистичних виступах І. Дзюба, цілком усвідомлюючи розмах і загрози сучасного ціннісного нігілізму, зосереджує увагу насамперед на національних і громадянських цінностях, зокрема таких, як державна незалежність України, самоназва, державні символи, цілісність території, історична пам'ять, культура політичних стосунків, повага до національно-культурних вартостей, повага до національно-культурних вартостей інших народів, повага до української мови, прагнення побудувати справедливий державний устрій;

2) з огляду на цілі реєстри антицінностей, які постають із медійних виступів публіциста, можна вважати, що він окреслює домінуючу ціннісну орієнтацію сьогодення як орієнтацію сучасної людини на саму себе, при якій «користь розуміють як споживацтво, а добро — як престижність; творчість вироджується в імітацію, моду, а свобода — у сваволлю; підсумковою домінантою є престижне споживання («не гірше за інших» — це мінімум, «усім на заздрість — максимум»)» [5, с. 431];

3) виразно простежується цільова настанова: представники ЗМІ повинні чітко усвідомити власну роль у формуванні ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства, взявши на себе відповідальність як за власні дії, так і за бездіяльність;

4) оскільки публіцистиці І. Дзюби властиві вираженість, обґрунтованість, чітка аргументованість, аналітичність, яскрава інтертекстуальність, широкий соціогуманітарний контекст, блискучий індивідуальний стиль (може бути вдячним предметом окремої розвідки), то, безсумнівно, його розуміння змісту цінностей сучасної української людини має бути широко залучене в поле аксіологічних студій, зокрема дотично до вивчення ціннісної логіки сучасних українських ЗМІ як соціального інституту.

1. *Вишневецький О.* Теоретичні основи сучасної української педагогіки [Електронний ресурс] / *Омельян Вишневецький*. — Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/18540516/pedagogika>. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 10 верес. 2013 р.
2. *Дзюба І.* Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ / *Іван Дзюба*. — Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. — 503 с.
3. *Дзюба І.* Порнократія на марші : статті, фейлетони, памфлети / *Іван Дзюба*. — Київ : Смолоскип, 2007. — 96 с.
4. *Кузнєцова Т. В.* Аксіологічні моделі мас-медійної інформації : комунікативно-концептуальний підхід : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соціальних комунікацій / *Т. В. Кузнєцова*. — Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. — 34 с.
5. *Спиркин А. Г.* Філософія : учебник / *А. Г. Спиркин*. — Москва : Гардарики, 1999. — 816 с.
6. Сталій людський розвиток: забезпечення справедливості : національна доповідь / кер. авт. кол. *Е. М. Лібанова* ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. — Умань : ВПЦ «Візаві», 2012. — 412 с.